Müʾeyyed ve *el-Cerîde* gazetelerine yazılar yazdı. II. Meşrutiyet'in ilânına kadar Mısır'da kaldı. Daha sonra Suriye'ye döndü ve Hama'dan milletvekili seçildi.

Meclis-i Meb'ûsan'da kısa zamanda, Arap vilâyetlerini (sancaklarını) temsil eden ve sayıları altmışla doksan arasında değişen mebuslar topluluğunun önderi durumuna geldi. Özellikle 1913'ten itibaren sayıları gittikçe artan Arap parlamenterlerin hemen hepsi Araplık davası güdüyor ve gizli açık kurulan Arap cemiyetlerinde çalışıyorlardı. Zehrâvî de 1909'da İstanbul'da kurulan el-Münteda'l-edebî adlı cemiyetin kurucuları arasında yer aldığı gibi gizli programının hazırlanmasında da rol oynadı. Arap öğrencilere yardım maksadıyla kurulan bu cemiyetin asıl amacı, İstanbul'da öğrenim gören Arap gençlerini bir araya toplamak, bunlara milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerini aşılamaktı. Hatta İstanbul'a gelen bütün öğrencilerin bu cemiyete girmeleri ve Zehrâvî'nin çıkardığı *el-Ḥaḍâre* (1910) gazetesinin Arap gençleri tarafından okunması için bazı tedbirler bile alındı. Zehrâvî ayrıca, doğrudan doğruya Arap istiklâli için çalışmak üzere 1909'da kurulan ilk gizli teşkilât olan Kahtâniyye Cemiyeti'nin kurucuları arasında da yer aldı. Arap bağımsızlığı amacına, halifeliğin Araplar'a geçmesi şartını da ekleyen bu gizli teşkilât el-Fetât (1909), el-Ahd (1913) ve el-Lâ-merkeziyye (1912) gibi ihtilâlci cemiyetlerin kuruluşunda da öncülük etti.

Zehrâvî ve cemiyet üyesi arkadaşları daha çok adem-i merkeziyetçi muhalefet partilerine yakınlık gösterdiler. Bu yüzden Zehrâvî, 1911'de İttihat ve Terakki'ye karşı kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurucu üyeleri arasında yer aldı ve partinin başkan vekilliğine getirildi. Gazetesinde başta İttihatçılar ve Ziya Gökalp olmak üzere, Türkçüler aleyhine yazılar yazdı. Zehrâvî'nin, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefetini gittikçe arttıran yayınlarının tesiri parlamentoya da yansıdı. Arap mebuslar Türkler'den çok hıristiyan gruplara yakınlık göstererek Arap bağımsızlığı için kurulan dernekleri destekliyorlardı. Arap meselesi 1911'de açıkça tartışılır hale gelmişti. Arap milletvekilleri bölgelerinin ayrı ayrı ele alınması, Arap davasının bütün olarak tanınması lehinde konuşmalar yapıyorlardı.


Abdülhamîd ez-Zehrâvî

Zehrâvî, 1912'de Mısır'da kurulan el-Lâ-merkeziyye Cemiyeti başkanlığına getirildi. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'yla birlikte hareket eden bu cemiyetin gizli toplantılarını yönetti. el-Münteda Cemiyeti başkanı Abdülkerîm el-Halîl'i Hürriyet ve İtilâf Fırkası genel sekreterliğine ve Suriye genel müfettişliğine tayin ettirdi. Diğer İtilâf Fırkası üyeleriyle birlikte Suriye'yi dolaşarak konferanslar veren Abdülkerîm el-Halîl buralarda partinin şubelerini açtı. Daha sonra İtilâf Fırkası kapatılınca bu şubeler el-Lâ-merkeziyye'nin şubeleri haline geldi. Zehrâvî, 1913'te Paris'te toplanan Arap Kongresi'ne el-Lâ-merkeziyye'nin delegesi sıfatıyla katıldı ve kongreye başkanlık etti. Bu arada, İzzet el-İbâz'ın Arap istiklâl teşebbüsüne vakfettiği emlâkin mütevelliliğini de aldı. Bu sırada Arap bölgelerinde bulunan Türk memurlarının Arap memurlarla değiştirilmesi fikri gazetelerde yazılmaya başlamıştı. Hatta Abdülkerîm el-Halîl, el-Münteda Cemiyeti üyelerinden ve kendi adamlarından seçtiği kimselerin isimlerinin yer aldığı listeyi Dahiliye ve Maarif nâzırlarına verdi. Bu listede Zehrâvî'nin nâzırlığa ve âyan üyeliğine tayin edilmesi de isteniyordu. el-Lâ-merkeziyye, hükümet içinde Arap davasını desteklemesi için Zehrâvî'nin âyan üyeliğini oy birliği ile onayladı.

Zehrâvî gibi Arap milliyetçilerinin çeşitli görevlere getirilmek suretiyle taltif edilmeleri, onları ayrılıkçı faaliyetlerden vazgeçirmedi. Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan savaşlarından dolayı en buhranlı günlerini yaşadığı bir dönemde onlar Batılı emperyalist devletlerin işine yarayacak davranışlara giriştiler. I. Dünya Savaşı'nın çıkışını sevinçle karşılayan bazı Arap milliyetçileri, daha savaştan önce Fransa ve İngiltere'den aldıkları vaadlere kanarak Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaya karar verdiler. Savaş başlayınca İstanbul'dan Kahire'ye giderek el-Lâ-merkeziyye Cemiyeti için de çalışmalarına devam ettiler. Cemiyet artık adem-i merkeziyetle yetinmeyip bağımsızlık için faaliyetlerine açıkça devam etti. Sömürgeci Batı devletlerinin birtakım vaadleriyle aldatılarak çeşitli yerlerde isyanlar çıkardılar. Bu yüzden Suriye'de Âliye Dîvân-ı Harb-i Örfîsi kurularak bu ihanetleri yapanlar yargılandı. Abdülhamîd ez-Zehrâvî de bu mahkeme tarafından idama mahkûm edildi.

Zehrâvî'nin *el-Fıḳh ve't-taṣavvuf* (tasavvuf ve fıkhın mahiyeti hakkında üç risâle, Mısır 1319/1901) ile *Ḫadîce Ümmü'l-müʾminîn* (Kahire 1927) adında iki eseri yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Âliye Dîvân-ı Harb-i Örfîsinde Tedkîk Olunan Mes'ele-i Siyâsiyye Hakkında Îzâhât, İstanbul 1332; *Îżâḥât ʿani'l-mesâʾili's-siyâsiyye elletî cerâ tedḳīḳuhâ bi-Dîvâni'l-ḥarbi'l-ʿurfî bi ʿâliye* (trc. Ahmed Cemâl Paşa), Beyrut 1334; Philip Dî Terrâzî, *Târîḫu'ṣ-ṣaḥâfeti'l-ʿArabiyye,* Beyrut 1914, III, 28; 1933, IV, 360-362; Ziriklî, *el-Aʿlâm,* Kahire 1373-78/1954-59, IV, 57; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʾellifîn,* Dımaşk 1376-80/1957-61, V, 104-105; Cevdet er-Rikābî—Cemil Sultan, *el-İrşü'l-fikrî li'l-muṣliḥi'l-ictimâʿi ʿAbdülḥamîd ez-Zehrâvî,* Dımaşk 1962; Şemsüddin er-Rifâî, *Târîḫu'ṣ-ṣaḥâfeti's-Sûriyye,* Kahire 1969, I, 218-219, 236-237, 256, 269; Vecîh Kevserânî, *Veṡâʾiḳu'l-müʾtemeri'l-ʿArabiyyi'l-evvel 1913,* Beyrut 1980; Abdülazîz ed-Dûrî, *et-Tekvînü't-târîḫî li'l-ümmeti'l-ʿArabiyye,* Beyrut 1984; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* İstanbul 1984, I, 599-611.

Ahmed Fahd Bereket eş-Şevâbike

ABDÜLHAY b. AHMED

(عبدالحى بن احمد)

(bk. İBNÜ'l-İMÂD).

ABDÜLHAY CELVETÎ

(ö. 1117/1705)

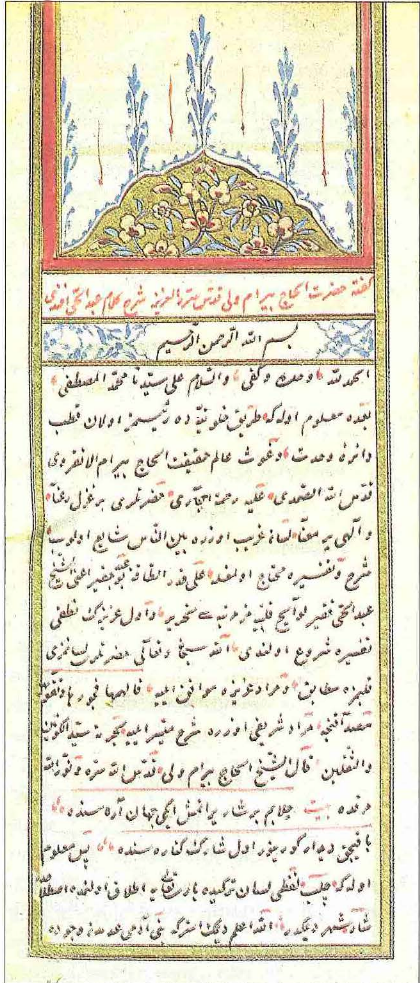
Tanınmış Celvetî şeyhi, vâiz ve mutasavvıf-şair.

Celvetiyye tarikatı şeyhlerinden Saçlu İbrâhim Efendi'nin oğludur. Edirne'de doğdu, babasının yanında yetişti. Tarikat âdâbını ondan öğrenerek tahsiline devam etti. Bir müddet sonra **hilâfet*** aldı ve Rumeli Çirmen sancağındaki bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Akçakızanlık kazasında Alâeddin Efendi Zâviyesi şeyhliğine getirildi. Edirne Sultan Selim (Selimiye) Camii vâizi olan babasının 1660'ta vefatı üzerine, bu camiin vâizliğiyle tekke şeyhli-

ğine tayin edildi. Bu görevlerde uzun müddet kaldıktan sonra 1686'da İstanbul Kadırga'daki Sokullu Mehmed Paşa Zâviyesi'nin, Kadızâde Mahmud Efendi'den boşalan şeyhliğine tayin edildi. İki yıl sonra Eminönü Vâlide Camii (Yenicami) vâizliğine getirildi. 1691'de Selâmi Ali Efendi'nin vefatı üzerine, Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdâyî âsitânesine şeyh oldu. Bu vazifesi on dört yıldan fazla devam etti. 29 Receb 1117 (16 Kasım 1705) Pazartesi günü vefat etti. *Tefsîr-i Ba'z-ı Süver-i Kur'âniyye* adlı eserine müstensih tarafından ilâve edilen bir kayıttan (İÜ Ktp., TY, nr. 2201, vr. 117^{a}) yetmiş altı yaşında öldüğü anlaşılmaktadır. Adı geçen âsitâne civarındaki Halil Paşa Türbesi'ne, Halil Paşazâde Mahmud Bey'in yanına defnedildi.

Abdülhay Efendi, tasavvufî sahadaki ilmî seviyesi ve şahsiyetiyle Celvetiye tarikatının önde gelen şeyhlerinden biri olmuştur. Çeşitli el yazması güfte mecmualarında görülen manzumeleri onun iyi bir şair olduğunu ortaya koymaktadır. Abdülhay mahlası ile yazdığı ilâhilerinin büyük kısmı birçok mûsikişinas tarafından bestelenmiştir. Tasavvuf edebiyatında Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî ve Niyâzî-i Mısrî gibi şiirlerine en çok beste yapılmış birkaç şairden biri olmasına rağmen, henüz bir divanına rastlanmamıştır. Arap şairi Bûsîrî'nin Hz. Peygamber için yazdığı *Ḳaṣîde-i Bürde*'sini nazmen tercüme etmiş (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3213), *Fetḥu'l-beyân li-ḥuṣûli'n-naṣri ve'l-fetḥi ve'l-emân* adlı Arapça eserinde (Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 34) Feth sûresini, *Tefsîr-i Ba'z-ı Süver-i Kur'âniyye* adıyla kayıtlı (İÜ Ktp., TY, nr. 2201) Türkçe eserinde ise Meryem, Yâsîn, Feth, Rahmân, Nebe', Nâzi'ât, Abese, Tekvîr, İnfitâr, Mutaffifîn, Kevser sûrelerini tefsir etmiştir. Ayrıca *Şerh-i Gazel-i Hacı Bayrâm-ı Velî* adlı bir küçük risâlesi vardır (İÜ Ktp., TY, nr. 9771, vr. 23^{b}-26^{a}). *Sefîne*'de *Şerh-i Gazel-i Hazret-i Hüdâyî* adlı bir diğer eserinden bahsediliyorsa da bu eserin nüshalarına rastlanamamıştır. Müstakimzâde, *Mecmûa*'sının sonundaki "Besteciler Fihristi"nde onun ismini zikretmekte, ancak Abdülhay Efendi'nin zamanımıza ulaşan bir mûsiki eseri bulunmamaktadır.

Abdülhay Celvetî'nin *Şerh-i Gazel-i Hacı Bayrâm-ı Velî* adlı eserinden bir sayfa (İÜ Ktp., TY, nr. 9771, vr. 23^{b})



BİBLİYOGRAFYA :

Safâyî, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2549, vr. 227^{b}-228^{a}; Şeyhî, *Vekāyiu'l-fuzalâ*, Millet Ktp., Ali Emîrî, T, nr. 731, s. 499; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 462-463; Hasîb-i Üsküdârî, *Vefeyât-ı Ekâbîr-i İslâmiyye*, Millet Ktp., Ali Emîrî, T, nr. 620, vr. 9^{a}, 20^{b}; Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtîn*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1375, vr. 24^{a}; a.mlf., *Hadîkatü'l-cevâmi'*, İstanbul 1281, II, 199; Müstakimzâde, *Mecmûa-i İlâhiyyât*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3397, vr. 147^{a}; *Sicill-i Osmânî*, III, 307; Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Beyazıt Devlet Ktp., TY, nr. 10392, s. 303-304; Mehmed Şükrî, *Silsilenâme*, Üsküdar Selim Ağa Ktp., Hüdâyî, nr. 1098, vr. 14^{a-b}, 15^{a}; a.mlf., *Mecmûa-i İlâhiyyat* (İsmail E. Erünsal Özel Kütüphanesi), s. 53; Rifat Osman, *Edirne Rehnümâsı*, Edirne 1336, s. 105; *Osmanlı Müellifleri*, I, 125-126; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 21; S. Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul, ts., I, 227-229; a.mlf., *Antoloji*, İstanbul 1942, I, 54; Cemâleddin Server Revnakoğlu, *Revnakoğlu Arşivi*, Divan Edebiyatı Müzesi, B, 160; H. Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, İstanbul 1982, s. 262-263; "Abdülhay Celvetî", *TDEA*, I, 19-20.



NURİ ÖZCAN

ABDÜLHAY HÂCE

(عبدالحى خواجه)

XIV. yüzyılın ikinci yarısıyla XV. yüzyılın başlarında yaşayan minyatür ressamı.

Celâyirî Sultanı Üveys b. Hasan'ın (1356-1374) himayesinde yetişmiş, bir rivayete göre bu sanatkâr hükümdar tarafından bizzat yetiştirilmiştir. Aynı zamanda edip, şair ve bir araştırmacı olan Afgan Şahı Dost Muhammed'in belirttiğine göre, ustası Sultan Üveys'in nakkaşbaşısı Üstad Şemseddin'dir ve Sultan Ahmed b. Üveys'in sarayında da birlikte çalışmışlardır. 1393'te Timur'un Bağdat'ı ele geçirmesi üzerine Semerkant'a götürülen Abdülhay Hâce, hayatının sonuna kadar orada kalmış ve Timur'un sarayını duvar resimleriyle süslemiştir.

Sanatçının üslûbu ve yaptığı tasvirler konusunda açıklamalar yapan Dost Muhammed, onun Sultan Ahmed b. Üveys'in de yardımıyla, mürekkep çizimleri ve fırça resimleri ihtiva eden bir *Ebû Sa'îdnâme* nüshası hazırladığını bildirmekte ise de söz konusu eser bugüne kadar gelememiştir. Eserlerinin bugüne gelemeyişine, resim yapmanın

Behrâm Mirza Albümü'nden tezhibi Abdülhay Hâce'ye atfedilen minyatürlü bir sayfa (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine, nr. 2154, vr. 20^{b})

